

Staffan Källström

Strid kring Uppsalafilosofin

Under våren 1982 startade Svenska Dagbladet en debatt under strecket på kultursidan. Under rubriken "Moral i vår tid" ställde tidningen frågan vad begreppet "moral" står för just nu och om det finns någon möjlighet att förena den individuella moralen och samhällsmoralen. Tidningen hade också inbjudit ett antal debattörer att yttra sig i den här frågan och det förste av dem var filosofen och författaren Lars Gustafsson. Hans inlägg hade titeln "Om moraliska världens existens" och det formade sig till ett angrepp på de filosofiska teorier som hävdar att det inte existerar några objektivt giltiga värden utan på sin höjd subjektiva värderingar i moralfrågor. Han låter Uppsalafilosofin, representerad av filosofen Axel Hägerström och rättsfilosofen Wilhelm Lundstedt stå för det som han uppfattar som en dylik värdeteori i svensk filosofisk tradition, en teori som Gustafsson alltså inte sympatiserar med. Lars Gustafsson konstaterar också att den hägerströmska värdefilosofin dominerat efterkrigstidens Sverige och menar också att Uppsalafilosofin kan ses som en parallell filosofisk tradition till tex den logiska positivismen på kontinenten.

Jag ska inte uppehålla mig mera vid den här debatten i Svenska Dagbladet utan bara konstatera att det är ungefär 45 år sedan den förkättrade Uppsalafilosofin senast var utsatt för publicistiska – då mer omfattande angrepp. Den gången gällde det inte primärt en tidningsdebatt; i stället handlade det om ett mer ambitiöst upplagt försök att diskutera förutsättningarna för en objektiv moral. Det var 1936 som bokförlaget Natur och Kultur – med dess stridbare chef Johan Hansson – tillsammans med ett finskt och ett norskt förlag utlyste en pristävling, där det gällde att mest övertygande besvara frågan "Kan i vår tid uppställas en objektiv moral och varpå kan denna i så fall grundas?" Natur och Kultur mottog inte mindre än 191 bidrag, varav ett antal trycktes av förlaget. Själva tävlingsfrågans formulering antyder ju att en objektiv moral *är* möjlig – det blir tävlingsdeltagarnas uppgift att närmare specificera vilka villkor som ska gälla för en dylik moral i tiden. Kanske var det därför som ingen Uppsalafilosof fann anledning att delta med något bidrag. Men Uppsalafilosofin spelade ändå en viktig roll i den här tävlingen eller som en kommentator i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning formulerade det: "Genom tävlingsfrågans formulering har . . . Hägerström kommit att representera den

lede fienden vars åsikter skola vederläggas". Det är alltså vad man uppfattar som den hägerströmska moralnihilismen som är villebrådet som ska nedgöras. Natur och Kultur hade också sört för att rättänkande personer fanns med i tävlingsjuryn på tre man som skulle avgöra mellan bidragen: en av dem var John Landquist, vid den här tiden professor i psykologi och pedagogik i Lund och några år på trettioalet också politisk redaktör för det dåvarande folkpartiorganet Aftonbladet. Det var också från den positionen som han bedrev en häftig publicistisk kampanj mot Uppsalafilosofin och dess representanter. Det är också han som myntat begreppet "värdenihilism" som en beteckning på Hägerströms teorier i värdefrågan. Till detta ska jag strax återkomma.

Men vem vann då den här moralpristävlingen? Det gjorde en viss Henry Lanz, amerikan till födseln, med bidraget *Den etiska objektiviteten*. Lanz var egentligen expert på slaviska språk, men det var knappast de kunskaperna som han fick användning för i sitt tävlingsbidrag; i stället anknyter han till Einsteins relativitetsteori och visar, med hjälp av matematiska symboler som vektorer och liknande, på den objektiva moralens möjlighet.

Tills vidare hade Johan Hansson på Natur och Kultur räddat den objektiva moralen under Uppsalafilosofins angrepp, men striden var inte avgjord på något sätt. Några år senare publicerar författaren och marxisten Arnold Ljungdahl boken *Nihilismens filosofi* som är ett angrepp, inte bara på Uppsalaskolan, utan också på dess, som Ljungdahl menar, efter-sägare inom andra vetenskaper än filosofin; han nämner bl a Gunnar Myrdal inom nationalekonomin och Herbert Tingsten, nihilisten inom statsvetenskapen. Men när Ljungdahl publicerar *Nihilismens filosofi* 1943 så har denna filosofi ändå inte samma ställning som tidigare. Skolans fäder – Axel Hägerström och Adolf Phalén är döda sedan flera år – och nu representeras den här filosofiska traditionen av forskare som menar sig har reviderat mycket av den ursprungliga läran, det är filosofer som Ingemar Hedenius, Konrad Marc-Wogau och Anders Wedberg. Uppsalafilosoferna är dessutom splittrade inbördes (detta gäller dock inte så mycket dessa tre). Kampen gäller om Phalén eller Hägerström ska anses som varande skolans grundare när det gäller den teoretiska filosofin, bl a innefattande kritiken av subjektivismen.

Splittringen mellan olika Uppsalafilosofer är i och för sig tydlig långt tidigare men man försöker hålla en gemensam fasad utåt mot dem som angriper skolan. Ty de angrepp som Uppsalafilosofin utsätts för, och som är särskilt frekventa under trettioalet, gäller nästan alla en speciell del av doktrinen – nämligen den hägerströmska sk värdenihilismen – och här hyser skolans företrädare i allmänhet en gemensam uppfattning.

Vad är det då för idéer som i "det allmänna medvetandet" – för att nu använda en uppsalafilosofisk term – anses speciellt typiska för denna

värdenihilism? Ja, tydligt är att den i allmänhet uppfattas som en form av moralisk relativism, dvs den ena moraliska uppfattningen är lika god som den andra och det finns ingen möjlighet att avgöra mellan dem. Det är denna moraliska relativism som av många kritiker anses som samhällsupplösande och därigenom blir Uppsalafilosofin ett hot mot det bestående samhället och ett grundskott mot de gemensamma värderingar som anses bygga upp detta samhälle. Hägerströms egen teori om moraliska satsar – som inte är särskilt lättbegriplig och som knappast på något djupgående sätt analyserats av hans belackare – denna teori säger inget om att man inte skulle kunna ha åsikter i moralfrågor. Värdenihilismen är en intrikat filosofisk teori om moraliska satsers betydelse, alltså satsar av typen ”detta är rätt” resp ”detta är orätt” eller ”du bör handla” så eller så. Hägerströms teori går ut på att satsar av denna typ varken kan vara sanna eller falska, de är inga påståenden om verkligheten fastän de *ser ut* att vara det. Och om *vetenskapen* endast har att syssla med påståenden om verkligheten, alltså sådant som kan vara sant eller falskt, ja då tillhör inte de moraliska satserna vetenskapens värld. Detta får då en viss betydelse för moralfilosofin om den vill ansluta sig till nämnda definition på vetenskap; den kan alltså inte innehålla påståenden av ”bör”-karaktär, den kan inte tala om för oss hur vi ska handla, i en vetenskaplig mening. Däremot kan den förstås studera moralen, ur psykologisk eller sociologisk synvinkel, den ska med Hägerströms ord vara en lära ”inte i moral utan om moral”. – Av Hägerströms påstående att moraliska satsar inte *kan* vara sanna, av det skälet att de inte är några verkliga påståenden, av detta drog många av skolans kritiker den slutsatsen att han menat att alla satsar som uttrycker moraliska föreställningar måste vara falska. Men som vi sett, så är också detta en felaktig slutsats, ty enligt Hägerström så är moraliska satsar varken sanna *eller* falska, av det enkla skälet att de inte är några påståenden.

Många upplevde också tanken att moralpåståenden inte kan var sanna i den angivna meningen som ett oerhört starkt hot mot det som man betraktade som den samhällsuppehållande värdegemenskapen.

Just denna typ av kritik mot Uppsalafilosoferna är ett viktigt inslag i John Landquists privata härnadståg mot den förment värdefria filosofin i Uppsala. Det började i slutet på tjugotalet i samband med tillsättandet av ny professor i teoretisk filosofi i Lund. Landquist fanns bland de sökande men hans vetenskapliga kompetens sattes starkt ifråga av två av de sakkunniga, professorerna Hägerström och Phalén i Uppsala. Landquist utnyttjade därefter varje tillfälle att kritisera Uppsalafilosofin offentligt. Förutom den klagoskrift som han publicerar i samband med professorsstriden, så utnyttjade han också sin position som kultur- och politisk redaktör för Aftonbladet för att ge luft åt sin kritik. 1931 recenserade han i

tidningen en bok om Hägerström, Allen Vannérus' *Hägerströmstudier*, och här fick han tillfälle att diskutera Uppsalafilosofin som kulturfara. Faran ligger, enligt Landquist, just i detta att om värdeomdömen inte kan vara sanna eller falska i den meningen som påståenden om verkligheten är det, då kastas hela den andliga kulturen på sophögen, därför att den just baseras på vissa centrala gemensamma värderingar. Det är, säger Landquist, kunskap om värde som sammanhåller mänskligheten. I den meningen utgör Hägerströms värdeteori, som han döper till "värdenihilism", en kulturfara. Det är, inom parentes sagt, intressant att notera vilken oerhörd tilltro till de filosofiska teoriernas makt som Landquist och andra av Uppsalafilosofins kritiker visade. Om man får tro dem på deras ord så kommer Hägerströms emotiva värdeteori, om den sprids till allmänheten, att få de gräsligaste konsekvenser.

Det fanns också en annan angreppslinje i kritiken av filosoferna i Uppsala, som också kan studeras hos Landquist. Det gällde frågan om filosofins uppgift. I sin protestskrivelse angående tillsättandet av professuren i Lund skriver Landquist att han är den ende av de sökande om vilken det kunde sägas att han arbetat på att utveckla en egen sammanhängande världsåskådning och att detta borde betraktas som en förtjänst. Men att producera världsåskådningar eller filosofiska system var knappast det som Uppsalafilosofin såg som filosofins uppgift. I stället skulle filosoferna ägna sig åt analys av centrala begrepp i vetenskapen och också med hjälp av begreppsanalys undersöka de centrala åskådningarna i filosofins historia. Men detta uppfattar Landquist som en kulturfientlig verksamhet, den logiska analysen av begrepp blir sitt eget självändamål, "de logiska kvarnarna mala tomt", skriver Landquist.

Frågan om vad som är filosofins uppgift återkom vid flera tillfällen i samband med diskussionerna om Uppsalafilosofin under trettioalet. Nästa gång det sker är 1934 när Hägerströmlärjungen Svante Bohman disputerade på en avhandling om Tegnér med namnet *Esaias Tegnérns tänkesätt och idéer analyserade från filosofihistorisk synpunkt och med hänsyn till det allmänna medvetandets roll i hans tänkande*. Bohmans resultat gick, bl a, ut på att Tegnér var inspirerad av andra filosofer i sitt tänkande än vad som var den vanliga föreställningen bland litteraturhistoriker; dessutom pekar Bohman på att de idéer som man kan studera i Tegnérns diktning inte var särskilt originella utan i stället beroende av vad Bohman kallar "det allmänna medvetandet", en term som präglats av Uppsalafilosofen Adolf Phalén och som väl närmast kan översättas med "tänkandet på en oreflekterad nivå", det som finns hos folk i allmänhet.

Det var tidens orakel i litterära frågor, Fredrik Böök, som först tog upp Bohmans avhandling till granskning. Böök såg det som sin viktigaste uppgift att försvara Tegnérns position som skald och tänkare men av hans

inlägg framgår också tydligt att han ville polemisera mot vad han uppfattade som Bohmans och Uppsalaskolans uppfattning om filosofins uppgift. Medan Bohman och hans meningsfränder lade vikt vid filosofins vetenskapliga, analyserande karaktär, var det angeläget för Böök att hävda filosofins ambition att presentera en världsåskådning. Vad ska man med en filosofi till som bara består i en samling likgiltiga begreppsanalyser?, frågar Böök. En filosofi som strävar efter att hålla isär "börats" och "varats" sfärer har *själv* en tendens att bli värdefri. Filosofiska problem i Bööks mening är uppenbarligen sådana som på ett eller annat sätt är förknippade med människans villkor. Och här kan en skald som Tegnér presentera minst lika hållbara lösningar som någonsin en filosof.

Böök fick svar av Ingemar Hedenius och Anders Wedberg, båda fostrade i den Uppsalafilosofiska traditionen. Det gemensamma för bekännarna till denna filosofi, skriver de i en artikel i Svenska Dagbladet är kravet på begreppsanalys och att Uppsalafilosofin "vill vara vetenskap och endast vetenskap". Och från den utgångspunkten blir det omöjligt att hävda att filosofin i nån allmän moralisk mening ska anknyta till människans villkor. "De moraliska problemen", menar Hedenius och Wedberg, "har aldrig förnekats, även om man förnekat att de hör hemma inom vetenskapen". John Landquist drog förstås också i den här debatten sitt strå till stacken när det gällde att angripa Uppsalaskolan. I Aftonbladet skrev han långa ledare om den "värdefria" och "kulturfientliga" filosofin i Uppsala och han hoppades på att en reaktion mot denna filosofi snart skulle inträda.

Striden kring Svante Bohmans avhandling avslöjade också ganska snart att det fanns motsättningar mellan olika fraktioner inom Uppsalaskolan. Hedenius och Wedberg som betraktade sig som lärjungar till Phalén, tog också avstånd från Tegnér-avhandlingen, även om de alltså samtidigt försvarade den *filosofi* Bohman och de själva representerade från angrepp utifrån. Och i det läget gjorde den nyss pensionerade filosofiprofessorn Axel Hägerström något för honom unikt: han tog offentlig ställning för sin lärjunge Svante Bohman i en tidningsartikel.

Motsättningarna mellan olika grupperingar inom Uppsalafilosofin som alltså, var en schism mellan bekännare till Hägerström respektive Phalén, kom också till uttryck i samband med tillsättandet av professuren i teoretisk filosofi efter Phalén som dog 1931. En av de sökande var Anders Karitz, docent i teoretisk filosofi i Lund. Karitz kompetensförklarades av alla sakkunniga utom en, Uppsalafilosofen Einar Tegen. När Större akademiska konsistoriet skulle rösta om saken gick man, med nån rösts övervikt, på Tegens linje och inkompetensförklarade Karitz, trots att denne vid två tidigare professorstillsättningar kompetensförklarats och att tre av de fyra sakkunniga ansett honom kompetent till tjänsten i Uppsala. Två av dem hade dessutom satt upp honom i första förslagsrummet. Dessutom

hade Filosofiska fakultetens humanistiska sektion tidigare förordat Karitz.

Turerna kring den här professorstillsättningen utvecklades till en större akademisk skandal med åtskilliga artiklar i pressen. Det ansågs allmänt att den Uppsalafilosofiska attityden gentemot andra konkurrerande filosofiska traditioner hade gett utslag i det här ärendet. Att Anders Karitz representerade en mer traditionell filosofisk hållning – han menade t ex att *en* av filosofins uppgifter var att diskutera världs- och livsåskådningar – det var man på det klara med. Men saken fick, för Uppsalaskolans del, även andra följder. Bland de sökande till filosofiprofessuren fanns också docenten Gunnar Oxenstierna, en av Adolf Phaléns lärjungar. Axel Hägerström, som var en av de sakkunniga förbigick emellertid Oxenstierna när det gällde att gradera de sökande och placerade honom *efter* Karitz. Och detta var – menade man bland Phalénlärjungarna – den största skandalen i sammanhanget. Karitz fick så småningom sin professur i filosofi i Uppsala, något som i sin tur ledde till ständiga konflikter mellan honom och de Phaléntrogna. Ingemar Hedenius blev tvungen att tillfälligt flytta till Lund för att kunna få igenom sin doktorsavhandling och när Karitz' lärjunge Magnus Selling skulle disputerat utlöste detta en febril aktivitet bland Uppsalafilosoferna i avsikt att nedvärdera avhandlingen. Anders Wedberg recenserade avhandlingen i Dagens Nyheter och passade samtidigt på att kritisera Karitz. Wedberg skrev: "Genom sitt begrepp om vad tankearbete är, utgör den karitzka filosofin ett verkligt hot mot vetenskapen". Han talar vidare om det "förakt för vetenskapligt arbete som kännetecknar den filosofi som bär Karitz' signatur".

Den sista striden mellan Hägerström- och Phalénlärjungar utkämpades så sent som i början på femtiotalet i samband med tillsättandet av professuren i praktisk filosofi vid Stockholms Högskola. Hedenius och Wedberg motarbetade vid det tillfället Hägerströmlärjungen Martin Fries som var en av de sökande till tjänsten, varvid förstås Fries utgav av trycket en klagoskrift, där han förklarar bakgrunden till Hedenius och Wedbergs motvilja mot hans kandidatur.

Striderna kring Uppsalafilosofin på trettioalet fördes alltså på mer än en front. Dels gällde det för Uppsalafilosoferna att försvara den "vetenskapliga" filosofi man ansåg sig stå för från angrepp utifrån – angrepp ledda av publicister som Fredrik Böök och John Landquist. Men dessutom hade alltså de interna stridigheterna mellan olika Uppsalafilosofer lett till en uppdelning i två fraktioner, en som knöt an till Adolf Phalén och en som samlades kring Axel Hägerström. Som jag antytt tidigare gällde *denna* strid vilken av de nämnda filosoferna som skulle anses som skolans grundare vad beträffar den teoretiska filosofin. Den tredje front som kan skönjas gällde möjligheten för Uppsalafilosofin att överleva som filosofisk tradition inom den akademiska världen. Här handlade det inte i första hand om

de specifikt Uppsalafilosofiska idéernas överlevnadskraft, utan snarare om den analytiskt inriktade filosofin skulle komma att dominera även det svenska filosofiska livet, som den kommit att göra i framför allt den anglosachsiska världen.

Resultatet blev, som vi numera vet, att den analytiska traditionen kom att bli dominerande även här i Sverige; av de Uppsalafilosofiska idéer, som striden stod så het kring på 1930-talet, kom framför allt den som gällde kravet på en åtskillnad mellan fakta och värderingar, att bli en självklar ingrediens, både i "det allmänna medvetandet" och i den vetenskapliga verksamheten inom olika discipliner.

Litteratur

- Bohman, Svante: *Esaias Tegnér's tänkesätt och idéer, analyserade från filsofihistorisk synpunkt och med hänsyn till det allmänna medvetandets roll i hans tänkande*, Lund 1933.
- Böök, Fredrik: "Tegnér och filosofin", *Sv D* 19/2 1934.
- Böök, Fredrik: "Tegnér's tänkesätt", *Sv D* 26/2 1934.
- Fries, Martin: *Hedenius och Co*, Stockholm 1954.
- Hedenius, Ingemar och Wedberg, Anders: "Försvar för Uppsalafilosofin", *Sv D* 5/3 1934.
- Hägerström, Axel: *Om moraliska föreställningars sanning*, Stockholm 1911.
- Hägerström, Axel: "Ein Stein, Ihr Herren, ist ein schlechtes Argument", *Fönstret* nr 6-7, 1934.
- Karitz, Anders: *Rätten till filsofi-professuren*, Lund 1933.
- Landquist, John: *Uppsalafilosofin och sanningen*, Stockholm 1929.
- Landquist, John: "Angrepp på Hägerström", *Aftonbladet* 23/5 1931.
- Lanz, Henry: *Den etiska objektiviteten*, Stockholm 1937.
- Ljungdahl, Arnold: *Nihilismens filosofi*, Stockholm 1943.